

Мікроекономіка

Ірина ТКАЧУК

**СВІТОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРИНЦИПИ
ОРГАНІЗАЦІЇ, ФУНКЦІОНУВАННЯ
ТА ФІНАНСУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Резюме

Розглянуто та узагальнено принципи створення, функціонування та фінансування організацій громадянського суспільства, що використовуються та є зрозумілими у міжнародній практиці. Проаналізовано спеціалізовані нормативно-правові акти, що регламентують діяльність неурядових організацій в Україні, на предмет наявності в них принципів діяльності й фінансування неурядових організацій та їх відповідності принципам, які схвалені авторитетними для громадянського суспільства світовими організаціями. Виявлено, що не всі вітчизняні нормативно-правові акти містять ці принципи. Обґрунтовано, що така ситуація створює суттєві труднощі для діяльності окремих видів неурядових організацій в Україні (у тому числі формування і використання ними фінансових ресурсів) та ускладнює процес державного контролю за інститутами громадянського суспільства. Зважаючи на це, запропоновано, використовуючи системний підхід, внести зміни у нормативно-правові акти, що регламентують діяльність неурядових організацій в Україні, з метою усунення означених недоліків.

© Ірина Ткачук, 2019.

Ткачук Ірина, PhD, доцент, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Україна. <https://orcid.org/0000-0003-1081-8693>.

Ключові слова

Громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, неурядові організації, фінанси, право, фінансове забезпечення, фінансові ресурси.

Класифікація за JEL: G38, H41, L31, L38.

Вступ

Дослідження будь-якого явища передбачає здійснення глибокого критичного аналізу основ його функціонування. Адже уявлення про середовище, в якому знаходиться таке явище, що впливає на нього та водночас піддається його впливу, є основою усвідомлення перебігу всіх процесів, які пов'язані з ним. Це особливо стосується і фінансів громадянського суспільства, адже інститути ГС є організаційно визначеними та функціонують у конкретних правових умовах, які впливають на формування, розподіл, перерозподіл і використання їх фінансових ресурсів. Саме тому, досліджуючи фінанси громадянського суспільства, важливо здійснити критичний аналіз організаційно-правових основ його функціонування.

Аналіз останніх публікацій

Проблемам створення та функціонування інститутів громадянського суспільства, а також окремим аспектам фінансів неурядових організацій присвячено праці зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема: Д. Барлета, Н. Булейн, А. Круасана, М. Едвардса, Г. Лаут, В. Меркель, Т. Пафенгольц, Т. Прайв, Дж. Шейд, Спарк, Р. Тофтисової та ін. Зростає інтерес до цієї тематики також у вітчизняних науковців, серед яких варто назвати праці Азарової, В. Бакальчук, Л. Василенко, С. Зелінського, О. Віннікова, Д. Горєлова, Н. Дехтяр, С. Дорошенка, О. Кириленко, Кодацького, Т. Мальованої, О. Марченка,

А. Матвійчука, В. Пащенко, О. Пильтяя, Г. Піратовського, О. Позняка, О. Рожка, П. Ситника, Л. Усаченко, А. Фоменка, Н. Швець й ін.

Відаючи належне науковому доробку вищезгаданих вчених, варто зауважити, що актуальним залишається дослідження принципів діяльності неурядових організацій та їх відображення у національному законодавстві.

Зважаючи на вищесказане, **метою статті** є дослідити національне законодавство на предмет наявності принципів організації, функціонування і фінансування інститутів громадянського суспільства та їх відповідності передовій світовій практиці.

Виклад результатів дослідження

Світові принципи неурядових організацій

Основою організації діяльності інститутів громадянського суспільства (надалі – ІГС) є принципи їх діяльності, які визначаються логікою, виходячи з їх суті, та закріплюються нормативно-правовими актами. Саме тому дослідимо передову світову практику формування принципів діяльності ІГС і порівняємо їх з українською практикою.

У передовій світовій практиці можна виділити низку організацій, що визначають принципи утворення та діяльності ІГС. Такими організаціями є Круглий стіл Ко (Caux Round Table for Moral Capitalism, надалі – Круглий стіл), Бюро демократії, прав людини та праці США (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor of USA), ОБСЄ, а також різні платформи неурядових організацій (надалі – НУО). Розглянемо їх підходи до виділення принципів утворення і діяльності ІГС.

Круглий стіл Ко для морального капіталізму (надалі – Круглий стіл), створений у 1986 р. провідними бізнесменами Європи та Японії й США, затверджує основною метою своєї діяльності підвищення ролі бізнесу і промисловості як рушійної сили прогресивних глобальних змін [2]. Круглим столом розроблено принципи утворення та діяльності ІГС, які поділено на фундаментальні й вторинні [3].

Так, єдиний фундаментальний принцип ІГС – це цілісність діяльності, відповідно до якого неурядова організація визнає, що вона є квазідержавною структурою, яка наділена певними ресурсами та репутацією, котрі вона повинна використовувати для кращого досягнення власних цілей, пристосованих до загального блага. Всі дії НУО мають відповідати основним завданням, а її керівництво і персонал не можуть використовувати своє становище (в ор-

організації) для будь-яких особистих переваг та особливо для особистої фінансової вигоди. Вірність довірі до них і належній турботі у виконанні своєї місії є ознаками відповідальних НУО [3].

Вторинними, але не менш важливими принципами діяльності НУО Круглий стіл визначає такі принципи, як громадська вигода, прозорість, учасницьке управління, незалежність, повага до закону, дбайливість, підзвітність [3].

Громадська вигода означає, що всі дії та зусилля НУО відображають інтереси людей, які фінансують, організовують, сприяють діяльності або будь-яким іншим чином підтримують організацію, а також соціальні, культурні, політичні, економічні й екологічні інтереси, які такі люди прагнуть отримати.

Прозорість діяльності ІГС визначається тим, що вона впливає на інші сторони суспільства для досягнення своїх цілей. Саме тому вони мають бути прозорими щодо власних:

- місії та цілей;
- цінностей і принципів;
- управління;
- діяльності;
- ресурсів, що витрачаються для досягнення визначених цілей.

Закритість дозволяється тільки в межах захисту законних прав на конфіденційність засновників та членів.

Принцип учасницького управління означає, що ІГС утворені як інститути, завдяки яким окремі особи (фізичні чи юридичні) висловлюють свою думку, витрачають зусилля і надають фінансові ресурси для досягнення певних суспільних переваг, тому керівництво НУО повинне дотримуватися найвищих довірчих зобов'язань щодо прозорості, відповідальності, вірності й належної уваги при прийнятті рішень та у процесі управління фондами.

Принцип незалежності передбачає розкриття всіх юридичних, організаційних і фінансових зв'язків з корпораціями, урядами чи іншими організаціями, які можуть суттєво вплинути на наміри, дії та наслідки діяльності НУО.

Принцип поваги до закону передбачає, що у своїй діяльності ІГС демонструють найвищу повагу як до міжнародного, так і до національного законодавства. Ігнорування правових зобов'язань веде до юридичної відповідальності.

Принцип дбайливості ІГС виявляється у тому, що, плануючи свої дії або реалізуючи свою політику, НУО демонструють піклування та турботу про тих, чиїх інтересів вони торкаються своїми передбачуваними діями. У разі, якщо НУО завдасть збитку уряду, міжнародній організації, корпорації чи іншій стороні, вона нестиме відповідальність за свої дії.

Принцип підзвітності передбачає, що неурядові організації періодично (не рідше 1 разу на рік) публікують інформацію, яка містить звіт про саму організацію, її діяльність, заходи, програми, збір коштів і фінансові показники.

Важливо наголосити, що всі принципи утворення та діяльності ІГС Круглого столу (як фундаментальний, так і вторинні) містять положення про утворення та використання ІГС фінансових ресурсів, що свідчить про усвідомлення міжнародною організацією важливості цієї складової в їх діяльності й важкості наслідків порушення цих принципів.

Бюро демократії, прав людини та праці США, визнаючи, що НУО мають важливе значення для розвитку й існування вільних суспільств і що вони відіграють важливу роль у забезпеченні підзвітної, демократичної влади, виділили 10 основних принципів діяльності НУО [1]:

1. Фізичні особи мають право брати участь у діяльності та утворювати НУО при реалізації прав на свободу вираження поглядів, мирних зібрань і об'єднань.

2. Будь-які обмеження, які можуть бути покладені на здійснення членами НУО прав на свободу вираження поглядів, мирних зібрань та об'єднань, відповідають міжнародно-правовим зобов'язанням.

3. Громадські організації мають право вільно і без переслідувань проводити свою мирну діяльність.

4. Закони й адміністративні заходи сприяють, а не перешкоджають мирній роботі НУО та є аполітичними, справедливими, прозорими і послідовними.

5. Кримінальні й цивільно-правові заходи, подані урядами проти НУО, базуються на принципах належного процесу та рівності перед законом.

6. Громадські організації мають право шукати, отримувати, керувати і здійснювати управління своїми мирними діями за фінансової підтримки вітчизняних, іноземних та міжнародних організацій.

7. НУО мають можливість вільно шукати, отримувати і поширювати інформацію й ідеї, зокрема вони висловлюють свою думку урядам та громадськості в межах і за межами країн, на яких вони базуються.

8. Уряди не втручаються в доступ НУО до засобів масової інформації (надалі – ЗМІ) на національному та міжнародному рівнях.

9. НУО вільно підтримують контакти і співпрацюють з власними членами та іншими елементами громадянського суспільства (надалі – ГС) у межах і за межами країн, в яких вони розміщуються, а також з урядами й міжнародними органами.

10. Кожного разу, коли зазначені вище принципи НУО порушуються, демократичні нації діють на їх захист.

Як бачимо, Бюро демократії, прав людини та праці менше уваги приділяє побудові фінансових відносин ІГС, роблячи основний акцент на організаційних і правових особливостях їх діяльності. Водночас цими принципами передбачена фінансова підтримка різними донорами діяльності ІГС – як національними, так й іноземними. Цікаво, що таке право ІГС є очевидним для розвинених та демократичних держав, тоді як у недемократичних чи демократичних державах у декларативному аспекті це право не є очевидним. Так, у Росії з 2012 р. діє Закон «Про іноземних агентів» [8], який обмежує отримання фінансової допомоги з-за кордону для громадських організацій. Спроба ухвалити схожий закон була і в Україні у січні 2014 р., але таке рішення призвело до масових спротивів серед населення та вже за два тижні після прийняття його було відмінено [6].

Ще одна організація, яка ґрунтовно досліджує проблеми існування і сприяє розвитку ІГС, – це ОБСЄ. Відповідно, ОБСЄ виділяє основні принципи діяльності НУО, а саме: добровільність створення; право на свободу вираження поглядів; рівність прав та обов'язків з іншими юридичними особами; судовий захист [4].

Розглянемо ці принципи більш детально.

Добровільність створення. Відправною точкою будь-якого закону про НУО є право будь-якої фізичної або юридичної особи створити НУО із законними цілями, серед яких немає отримання прибутку. Створення неприбуткової організації (надалі – НПО) є добровільним актом. Важливо, щоб національне законодавство про НУО, а також норми їх оподаткування не перешкоджали і всіляко заохочували прояв подібних ініціатив.

Право на свободу вираження поглядів. Право на свободу вираження поглядів Європейської конвенції з прав людини [7, с. 10] застосовується до НУО на рівні з іншими фізичними або юридичними особами.

Рівність прав та обов'язків з іншими юридичними особами. НУО діють відповідно до звичайних правових норм, що діють на території країни, до них не застосовуються особливі правила, хоча можуть ухвалюватися окремі закони, спрямовані на надання НУО додаткових прав, або заходи щодо стимулювання їх діяльності.

Судовий захист. НУО мають право на рівні з іншими юридичними особами оскаржувати рішення, що їх стосуються, в незалежному суді. Законодавство про НУО не містить яких-небудь особливих положень у зв'язку з цим.

Важливий принцип для діяльності НУО, які виділяються ОБСЄ, – це принцип рівності прав та обов'язків з іншими юридичними особами, оскільки

вона означає рівність прав і обов'язків у формуванні фінансових ресурсів, необхідних для реалізації статутних цілей діяльності.

Ще одним ключовим документом, що визначає принципи діяльності НУО світу, є спільний документ платформ неурядових організацій Бразилії, Канади, Чилі, Європи, Франції, Іспанії та США (Joint Paper of NGO Platforms: Brazil, Canada, Chile, Europe, France, Spain, and the United States) [5]. Цей документ містить принципи і рекомендації для діяльності міжнародних НУО, він був підготовлений за участі платформ неурядових організацій всього світу. Для нашого дослідження цей документ має важливе значення в тому аспекті, що принципи діяльності НУО, які він містить, стосуються саме сфери фінансів цих організацій. Так, до принципів діяльності НУО належать: принципи підзвітності; співпраці та координації; підхід, орієнтований на права людини; підвищення місцевої спроможності. Розглянемо їх більш детально.

Принцип підзвітності передбачає залучення державної й муніципальної влади, а головне – локальних громад до формування програм з вирішення ключових проблем, що їх торкаються, шляхом регулярного звітування про свої дії, залучені кошти і напрямки їх використання та ін. [5].

Принцип співпраці й координації показує необхідність руху в одному стратегічному напрямі ІГС, держави, бізнесу. У процесі надання суспільних послуг ці три сектори мають сприяти один одному в досягненні визначеної мети, в тому числі використовуючи ресурси, залучені з різноманітних джерел [5].

Принцип використання підходу, орієнтованого на права людини. НУО свою діяльність спрямовують на захист прав людини, включаючи її соціальні, економічні, культурні, громадянські та політичні права [5].

Принцип підвищення місцевої спроможності. Оскільки місцеві громади самостійно несуть відповідальність за власне відновлення і розвиток, діяльність НУО спрямовується на підвищення спроможності місцевих громад у вирішенні власних суспільних та економічних потреб.

Вищеперелічені принципи діяльності НУО згруповано і подано на рис. 1.

Наочне зображення принципів НУО на рис. 1 дає змогу виділити принципи, які є найважливішими для НУО, оскільки вони спільні для всіх досліджених організацій. До таких принципів (у тій чи іншій інтерпретації) належать принципи добровільності створення; орієнтації на суспільну вигоду; співпраці з іншими суб'єктами для досягнення мети діяльності; підзвітності; рівності прав та свобод; правовий захист діяльності.

Рисунок 1

Принципи створення та діяльності НУО провідних міжнародних організацій*

Круглий стіл	Бюро демократії, прав людини та праці США	ОБСЄ	Платформи НУО
<ul style="list-style-type: none"> • цілісність діяльності; • громадська вигода; • прозорість діяльності; • учасницьке управління; • незалежність діяльності; • повага до закону; • лбайливість; • підзвітність. 	<ul style="list-style-type: none"> • право фізичних осіб на об'єднання в ІУО; • відповідність обсягів діяльності міжнародно-правовим зобов'язанням; • свобода мирної діяльності; • законодавче сприяння мирній діяльності НУО; • рівність перед законом; • право на отримання фінансової підтримки від резидентів та нерезидентів; • свобода слова та вираження ідей; • свобода доступу до ЗМІ; • широка кооперація з іншими суб'єктами; • правовий захист вищезгаданих прав. 	<ul style="list-style-type: none"> • добровільність створення; • свобода вираження поглядів; • рівність прав та обов'язків; • судовий захист прав. 	<ul style="list-style-type: none"> • підзвітність; • співпраця та кооперація; • орієнтованість на права людини; • підвищення місцевої спроможності.

* Узагальнено автором на підставі [1; 3; 4; 5].

Національні принципи неурядових організацій

Незважаючи на те, що ГС в Україні перебуває на етапі становлення, а сфера фінансів ГС – лише на етапі створення, вітчизняне законодавство, яке регламентує існування ГС і діяльність його інститутів, чітко визначає основні принципи діяльності НУО в Україні, відображаючи кращу світову практику.

Так, ст. 3 ЗУ «Про громадські об'єднання» виділяє 6 основних принципів утворення та діяльності громадських об'єднань в Україні, а саме: добровільність; самоврядність; вільний вибір території діяльності; рівність перед законом; відсутність майнового інтересу їх членів (учасників); прозорість, відкритість і публічність [10, ст. 3]. Характеристику основних принципів створення та діяльності громадських об'єднань в Україні подано на рис. 2.

Рисунок 2

Принципи створення та діяльності громадських об'єднань в Україні [10, ст. 3]

Добровільність	• право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому
Самоврядність	• право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (целей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом.
Вільний вибір території діяльності	• право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом
Рівність перед законом	• громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та/або статусу такого об'єднання
Відсутність майнового інтересу членів (учасників)	• члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи)
Прозорість, відкритість, публічність	• право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, у тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення та здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ. Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету (цілі) та діяльність

Оскільки ЗУ «Про громадські об'єднання» є базовим для діяльності ІГС в Україні, то він створює загальні правила їх діяльності. Тим не менш, у ст. 2 зазначено, що його дія не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності й припинення політичних партій; релігійних організацій; непідприємницьких товариств, які утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування; асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; саморегулювальних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів [10, ст. 2]. Саме тому важливо розглянути спеціальне законодавство, яке регламентує діяльність інших ОГС.

Нагадаємо, що до таких основних нормативно-правових актів належать: ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [15], ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [14], ЗУ «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [12], ЗУ «Про органи самоорга-

нізації населення» [11], ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [9], ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» [16], ЗУ «Про політичні партії в Україні» [13]. Результати узагальнення принципів утворення і діяльності неурядових організацій України подано на рис. 3.

З рис. 3 видно, що такі ЗУ, як «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про органи самоорганізації населення», містять ті принципи утворення та діяльності організацій громадянського суспільства, до яких вони звертаються. Тим не менш, ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації», ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» й ЗУ «Про політичні партії в Україні» не містять положень, що стосуються принципів діяльності відповідних організацій. Що ж стосується недержавних ЗМІ, то в Україні взагалі не існує спеціального законодавства, яке би регламентувало їх діяльність.

Цікаво, що ті спеціальні нормативно-правові акти, які містять принципи неурядових організацій, здебільшого відповідають провідній світовій практиці та в тій чи іншій інтерпретації визначають ті ж принципи, які є спільними для міжнародних організацій, котрі ми розглядали, а саме: принципи добровільності створення; орієнтації на суспільну вигоду; співпраця з іншими суб'єктами для досягнення мети діяльності; підзвітності; рівності прав і свобод; правовий захист діяльності.

Висновки

Дослідження принципів, які були розроблені провідними організаціями світу для неурядових організацій, показало, що у світі визнаними та зрозумілими є певні підходи до організації, функціонування і фінансування неурядових організацій. Так, спільними для організацій, що доклали зусилля з метою створення правил для неурядових організацій, є такі з них, як: добровільність створення; орієнтація на суспільну вигоду; співпраця з іншими суб'єктами для досягнення мети діяльності; підзвітність; рівність прав та свобод; правовий захист діяльності.

Вітчизняна правова практика не є єдиною в нормативному регулюванні діяльності неурядових організацій. Відповідно, одночасно існує значна кількість спеціалізованих нормативно-правових актів, що регламентують утворення і діяльність різних видів неурядових організацій. Основними такими нормативно-правовими актами є: ЗУ «Громадські об'єднання», ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», ЗУ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», ЗУ «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», ЗУ «Про органи самоорганізації населення», ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації», ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації», ЗУ «Про політичні партії в Україні».

Рисунок 3

Принципи утворення та діяльності НУО в Україні, що виділяються спеціальним законодавством*

<p>Професійна спілка</p> <ul style="list-style-type: none"> • законність; • гласність
<p>Творча спілка</p> <ul style="list-style-type: none"> • дооровільність об'єднання членів; • самоврядування; • взаємодопомога і співробітництво; • невтручання у творчий процес; • вільний вибір форм та методів творчої діяльності; • визнання авторських прав
<p>Організація роботодавців</p> <ul style="list-style-type: none"> • законності та верховенства права; • свободи об'єднання; • незалежності й рівноправності членів; • самоврядності; • соціального діалогу; • аполітичності; • відкритості та гласності; • відповідальності за виконання взятих зобов'язань
<p>Органи самоорганізації населення</p> <ul style="list-style-type: none"> • законності; • гласності; • добровільності щодо взятих окремих повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради; • територіальності; • виборності; • підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед відповідними радами; • підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед жителями, які обрали орган самоорганізації населення; • фінансової й організаційної самостійності
<p>Благодійна організація</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЗУ "Про благодійну діяльність та благодійні організації" не виділено окремих принципів.
<p>Релігійна організація</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЗУ "Про свободу совісті та релігійні організації" не виділено окремих принципів.
<p>Політичні партії</p> <ul style="list-style-type: none"> • ЗУ "Про політичні партії в Україні" не виділено окремих принципів.

* Узагальнено автором на підставі [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Важливо, що поряд з тим, що частина згаданих законів містить практично вичерпний перелік принципів створення, функціонування і фінансування НУО, які є рекомендованими світовою практикою, такі закони України, як «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про політичні партії в Україні», зовсім не приділяють їм уваги.

Такий стан справ не стимулює діяльності ОГС в Україні й не сприяє розвитку її ГС. Відсутність чітких правил утворення і функціонування окремих видів ІГС значно ускладнює їх діяльність та змушує реєструватися у вигляді інших організацій, що водночас унеможлиблює процес контролю зі сторони держави. Саме тому чинне законодавство вимагає суттєвого вдосконалення в частині правил, які регламентують утворення і діяльність НУО. Цей процес, звісно, має здійснюватися за допомогою системного підходу, тобто правки не повинні стосуватися положень окремих законодавчих актів, а мають вноситися таким чином, щоб всі законодавчі акти були у повній відповідності один з одним.

Список використаної літератури

1. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, U. S. Department of State (2006). Guiding Principles on Non-Governmental Organizations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/77771.htm>.
2. Caux Round Table for Moral Capitalism [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cauxroundtable.org/index.cfm?&menuid=28&parentid=2_
3. Caux round Table. Principles For non-governmental organizations. Retrieved from : <http://docplayer.net/25467969-Principles-for-non-governmental-organizations.html>.
4. OSCE (2004), Fundamental Principles on the Status of Non-governmental Organizations in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.osce.org/ru/odihr/37859>.
5. Principles and Recommendations for International NGO Participation in Haiti Recovery, Reconstruction and Development. Joint Paper of NGO Platforms: Brazil, Canada, Chile, Europe, France, Spain, and the United States [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/64BCF3129AAE7BEF492576F8000831A0-Full_Report.pdf.
6. Верховна Рада скасувала «диктаторські закони» від 16 січня (перелік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://detector.media/community/article/89852/2014-01-28-verkhovna-rada-skasuvava-diktatorski-zakoni-vid-16-sichnya-perelik/>.

7. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
8. Иностранный агент [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82.
9. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України 5073-VI (редакція від 06.11.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17/print>.
10. Про громадські об'єднання : Закон України 4572-VI (редакція від 22.07.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
11. Про органи самоорганізації населення : Закон України № 2625-III (редакція від 4.11.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.
12. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України 5026-VI (редакція від 02.11.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.
13. Про політичні партії в країні : Закон України 2365-III (редакція від 01.10.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
14. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України 554/97-ВР (редакція від 04.11.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>.
15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України 1045-XIV (редакція від 04.11.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
16. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України 987-XII (редакція від 26.12.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.